

КОДИФІКАЦІЯ:

КЛАСИЧНІ УЯВЛЕННЯ ТА НОВІТНІ ПІДХОДИ

Н. М. Оніщенко

завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України

Постановка проблеми. Щодо правових наукових розробок, навряд чи можна поскаржитися на невелику кількість публікацій стосовно категорії «кодифікація». Втім, навіть побіжний аналіз таких публікацій свідчить скоріше про визначення інструментальної (технічної) складової цього процесу, ніж його сутнісного наповнення. Слід зазначити, що новий поштовх дискусійного поля щодо цієї категорії стимулюють, в тому числі, процеси, пов'язані з рекодифікацією цивільного законодавства. Хочемо наголосити, що цьому питанню приділялася значна увага на III Міжнародному юридичному форумі в Харкові. Втім, мова там йшла, в першу чергу, про цивілістичні засади і підвалини. Теоретичний аспект кодифікації залишається поки що, на жаль, поза сучасним науковим фокусом. Хочемо констатувати що, як правило, в історичній ретроспективі (не є винятком і сучасний контекст) необхідність кодифікації пов'язувалася з необхідністю в регулюванні нових

суспільних відносин, з новими домінантами правового життя, новими пріоритетами в ньому, а також обов'язково враховувався людський фактор сприйняття та проведення кодифікаційних робіт.

Якщо визначити коротко, то мета кодифікації завжди орієнтована на правову визначеність як форми, так і змісту представленого, оновленого законодавства.

Основний виклад матеріалу. Сьогодні можна зустріти тезу, що кодифікація – це показник зрілості національної правової системи. Погоджуючись з цим загалом, ми б дещо уточнили цю позицію і зазначили, що саме рівень кодифікації віддзеркалює рівень зрілості національної правової системи.

Враховуючи цей контекст, хотілося б виділити такі завдання кодифікації:

- а) відповідна «розчистка», що пов'язана з усуненням застарілих норм;
- б) суттєве оновлення регулювання певної сфери;
- в) глибока всебічна переробка

чинного законодавства і внесення до нього необхідних змін;

г) модернізація чинного законодавства тощо.

Крім того, можна навести ряд чинників, які також «провокують» кодифікаційні нароби, серед яких: відомчість; колізійність і складність текстів правових актів, що робить їх незрозумілими для суб'єктів правореалізації; політизація змісту, як результат панування принципу політичної доцільності, а не об'єктивної необхідності; відсутність перспективних програм розвитку законодавства, моніторингу законодавчого масиву та правової аналітики; низький рівень законодавчої техніки; ускладнений категоріальний понятійний апарат, незначна кількість або відсутність енциклопедичних та інших юридичних видань з чітко окресленими дефініціями (доктринальні прогалини) в наукових працях тощо.

Як зазначають сучасні дослідники, в процесі правотворчої діяльності уповноважені суб'єкти

правотворчості припускаються системних помилок, не в повній мірі враховуючи структурні зв'язки в системі законодавства, що призводить до колізій та дублювання нормативного масиву, диспропорцій у розвитку окремих галузей законодавства тощо.

Розуміючи причини, що стимулюють кодифікаційні роботи сьогодення, зауважимо, що загальною в історії України, починаючи з 1960 р., було видано більше 40 кодексів. Насамперед були систематизовані норми права в галузі кримінального та кримінально-процесуального права (1960 р.), пізніше – норми цивільного та цивільно-процесуального права (1963 р.). Згодом було прийнято Кодекс про шлюб та сім'ю України, Земельний кодекс України тощо. Зауважимо, що відбувалась одночасна кодифікація норм матеріального і процесуального права в певній галузі, що безумовно, сприяло підвищенню рівня ефективності регулювання відповідних суспільних відносин, а отже – подоланню колізій, неузгодженостей та прогалин у правовому регулюванні.

Прослідковуючи динаміку кодифікації вітчизняного законодавства, використовуючи відповідні дані правового аналізу та правового моніторингу, слід зазначити, що з 1991 р. в середньому кожний рік приймався один кодифікований акт. У 1994 р. – два: Кодекс України про надра та Лісовий кодекс України, у 1995 р. – два кодекси: Водний кодекс України та Кодекс торговельного мореплавства України. У 1995 по 2001 рр. не приймається жоден кодекс. У 2001 р. – два: Земельний кодекс України та Кримінальний кодекс України, у 2002 р. також два, зокрема Митний кодекс України та Сімейний кодекс України. При цьому у 2003 р. було прийнято три таких акти: Кримінально-виконавчий кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс

України. Слід зазначити, що з 2005 по 2010 рр. не приймається жоден кодекс. У 2010 р. їх було прийнято, знову ж таки два: Податковий кодекс України та Бюджетний кодекс України, у 2011 р. – Повітряний кодекс України.

На сьогоднішній день в Україні діють 23 кодекси, серед яких три (Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р., Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р., Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.) є «застарілими» з юридичної та моральної точок зору, що вимагає негайних кодифікаційних заходів вирішення цієї проблеми.

Слід зазначити, що неодноразово і не поодинокі на сторінках наших юридичних видань панує думка, що недостатньо врегульованими сьогодні є відносини в сфері інформації, культури та культурної спадщини. З огляду останнього хочемо зазначити, що не завжди пропозиції щодо створення окремих кодексів знаходять підтримку у науковців та практичних робітників. Так, досить полярні думки висувуються щодо необхідності прийняття Кодексу інформаційного права. Пропонуємо на цьому зупинитися детальніше.

Так, сьогодні з впевненістю можна говорити, і це відзначають окремі вчені, про сформоване глобальне інформаційне суспільство, в якому обробкою інформації та її вищої форми знань – зайнято більше людей, ніж обробкою сировини та матеріалів. При цьому вченими прогнозується, що в майбутньому весь світовий простір перетвориться в єдине комп'ютеризоване та інформаційне суспільство.

Водночас, всім добре відомо, що «медаль завжди має дві сторони». Не є винятком і інформаційне суспільство, яке приховує в собі низку небезпечних тенденцій, зокрема: 1) реальна ймовірність руйнування приватного життя

осіб та секретної діяльності організацій внаслідок впливу проникаючих інформаційних технологій; 2) наявність проблеми відбору достовірної інформації; 3) «труднощі» запобігання обігу «шкідливої» інформації, зокрема тієї, яка містить елементи насильства, публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, інші екстремістські матеріали, а також матеріали, що суперечать суспільній моралі; 4) зростання загрози можливості маніпулювання свідомістю людей внаслідок посилення одночасного впливу різноманітних форм засобів масової інформації, особливо її електронної форми; 5) необхідність забезпечення належної адаптації людей до специфічного середовища інформаційного суспільства, що з кожним роком стає технічно складнішим тощо.

«Інтернет», «кіберпростір», «віртуальна реальність» – це поняття, які за останнє десятиліття міцно увійшли не тільки у повсякденний обіг наших співвітчизників, але також активно почали «захоплювати» і наукову сферу людської діяльності. Однак, на жаль, мусимо визнати, що на теперішній час майже всі відносини, пов'язані зі збиранням, обробкою, передачею та іншим використанням інформації в електронній формі, не тільки не врегульовані правом, але на нормативному рівні навіть не визначені дефініції багатьох основних понять, на формально визначеній основі яких повинно будуватися правове регулювання (наприклад, кіберпростір, кіберзлочинність, протокол передачі даних, шлюз, проксі-сервер тощо).

Необхідно зазначити, що коли мова йде про кіберпростір, мається на увазі саме простір, а не територія, яка завжди має зв'язок з національними географічними кордонами, які, в свою чергу впливають на компетенцію держав, чітко визначаючи її обмежену

юрисдикцію. У зв'язку із цим, варто погодитися з думкою, що помилково вважати кіберпростір територією зі змішаним міжнародно-правовим статусом. Все ж, його слід вважати міжнародним планетарним простором, що має свої специфічні особливості.

Враховуючи вищезазначені аспекти заявленої проблематики, можемо зробити певні висновки:

1) активний розвиток віртуального інформаційного простору та Інтернету як його центральної частини значно ускладнив механізм притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. При цьому таке ускладнення має об'єктивний характер і пов'язано, насамперед, з технічно-комунікаційною сутністю кіберпростору та специфічними властивостями зберігання та поширення в ньому інформації в найрізноманітніших формах;

2) вирішення питання протидії правопорушенням в інформаційній сфері лише шляхом вдосконалення норм чинного законодавства є досить складним. У цьому контексті варто, перш за все, наголосити на необхідності поєднання правових та організаційно-технічних засобів протидії правопорушенням в інформаційній сфері (наприклад, створення та застосування безпечних протоколів збереження та передачі інформації в електронних мережах). Мусимо констатувати, що позитивне право в цьому випадку певним чином почало залежати від технічних нововведень, які пов'язані з віртуальним інформаційним простором;

3) поступовий розвиток глобального інформаційного суспільства вимагає забезпечення його належного правового регулювання як на міжнародному, так і на національному рівнях. З урахуванням зазначеного, на нашу думку, забезпечення ефективного правового регулювання всього інформацій-

ного простору на національному рівні в Україні можливо досягти, зокрема, шляхом прийняття кодифікованого законодавчого акта (наприклад, Кодекс законів про інформацію в Україні або Кодекс інформаційного права України), який би максимально враховував права та законні інтереси всього суб'єктного складу відповідних правовідносин та забезпечив би єдиний підходи і принципи до регламентації відносин у кіберпросторі та юридичної відповідальності за незаконні дії в ньому чітко визначених суб'єктів. Дотримання цих умов значною мірою могло б сприяти безпеці розвитку інформаційної сфери України, захисту національного інформаційного простору, ринку від інформаційного тероризму та інформаційної війни тощо [1]. Втім, ще раз повторимося, що в науковій спільноті існує і багато протилежних думок, що мають не лише право на існування, але й на обґрунтування останніх.

Отже, кодифікаційні (впорядковуючі) процеси не завжди сприймаються однозначно дотепер.

Так, повертаючись до необхідності проведення кодифікаційних робіт, можемо зазначити, що кодифікацію можна розглядати у двох взаємопов'язаних площинах:

1. Як самостійну галузь наукових досліджень.

2. Як вид правової діяльності.

Враховуючи теоретичний складовик статті, нагадаємо, що під кодифікацією розуміють діяльність правотворчих органів держави щодо створення нового, систематизованого нормативно-правового акта, яка здійснюється шляхом глибокої і всебічної переробки чинного законодавства та внесення до нього суттєвих змін, в процесі кодифікації в проєкт створюваного акта запроваджуються діючі норми, що не втратили свого значення, а також нові норми, які вносять якісні зміни в регулювання певної сфери суспільних відносин.

Серед ознак кодифікації, як правило, виділяють такі:

- кодифікаційною діяльністю займаються тільки компетентні правотворчі органи на підставі конституційних або інших законних повноважень;

- в результаті кодифікації створюється новий нормативно-правовий акт, що включає норми, які суттєво відрізняються від раніше діючих;

- кодифікаційний акт є по суті зведеним актом, оскільки в ньому об'єднуються норми, що раніше містилися в різних актах, проте регулювали одну і ту ж сферу суспільних відносин;

- кодифікаційний акт є основним серед актів, які діють у певній галузі суспільного життя;

- нормативно-правові акти, що створюються в результаті кодифікації, розраховані на досить тривалий час регулювання суспільних відносин. Вони враховують можливі зміни в житті і здатні регулювати суспільні відносини, що виникатимуть у майбутньому.

Кодифікація – це найбільш складна і досконала форма систематизації законодавства, що має правотворчий характер. За її допомогою створюється єдиний юридично і логічно цілісний, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт. Він у своїй структурі, як правило, має загальну частину, в якій знаходять відображення галузеві принципи, що визначають характер і зміст даної галузі права в цілому. Серед кодифікаційних актів виділяють три основні види:

- Основи законодавства – нормативно-правові акти, що встановлюють найважливіші положення (основні начала) певної галузі права чи сфері державного управління. Така форма кодифікації, як вважають, є вживаною, у федеративних державах.

- Кодекс – найбільш поширений вид кодифікаційних актів, які

діють в основних сферах суспільного життя, що потребують правової упорядкованості.

– Статут, положення – кодифікаційні акти спеціальної дії, які видаються не тільки законодавчими, а й іншими правотворчими органами (наприклад, урядом).

Деякі кодифікаційні акти у сучасних державах не мають спеціального найменування. Це різні закони, як-то: про власність, місцеве самоврядування, пенсійне забезпечення тощо.

Кодифікація становить процес правотворчості, переробки всього законодавчого матеріалу і створення нових норм.

Часто кодифікацію в наукових дослідженнях характеризують як творчий процес, творча роль якого полягає в закріпленні системності законодавства, посиленні юридичної єдності і узгодженості. Таким чином кодифікація включає «старі з новими відтинками» законодавство, нові норми, а також сприяє утворенню укрупнених блоків, що свідчить про досягнення необхідної стабільності.

З цього випливає висновок, що кодифікаційний акт повинен містити стабільні норми, розраховані на достатньо довгий період часу, на певну перспективу. Ефективність дії кодифікаційного акта багато в чому буде залежати від того, наскільки точно і чітко законодавець враховує тенденції розвитку даних суспільних відносин.

Крім того, слід зазначити, що більш «рухомі» області суспільних відносин регулюються нормативними актами, що створюються в процесі поточної правотворчості, причому «рушіями» вибору щодо статичних чи динамічних чинників в законодавстві стають саме групи суспільних відносин, що потребують свого регулювання.

Серед різновидів кодифікації сучасні вчені виділяють: широке і вузьке розуміння, де вузьке – це «технічна обробка», а широ-

ке – переробка, доповнення, приведення у відповідність чинних та нових норм.

Деякі вчені серед видів кодифікації виділяють:

а) мінімальну (тотожна інкорпорація без зміни змісту);

б) медіальну (поєднання нового і старого законодавства);

в) максимальну (створення кодексу) [2].

Виділяють також неофіційну кодифікацію, яку провадять приватні особи, ілюстративним історичним прикладом може слугувати «Книга старого пана з Роженберу» (Чехія, 13 ст.).

Виокремлюють також: загальну кодифікацію – передбачає серію нормативно-правових актів; галузеву кодифікацію – стосується однієї галузі права; спеціальну кодифікацію – мова іде про окремий правовий інститут.

Насамкінець хотілося б підкреслити роль правової доктрини в кодифікаційних процесах, зокрема правовому моніторингу та правовій аналітиці щодо даного сегмента.

Важливе значення при підготовці зазначених кодифікованих актів має науково-методологічне та правове забезпечення. Насамперед йдеться про необхідність такого забезпечення на рівні закону (це може бути закон «Про нормативно-правові акти» або «Про закони і законодавчу діяльність», можливі й інші назви актів) щодо закріплення поняття, юридичної сили кодексу, виключного переліку однорідних сфер суспільних відносин, які потребують правового врегулювання за допомогою кодексу. При цьому має бути наголошено на систематизації за галузевим принципом, неможливості змішування норм публічного і приватного, матеріального і процесуального права з одночасною узгодженістю та застосуванням однакових прийомів юридичної техніки щодо викладу норм права (наприклад,

потребують узгодженості та забезпечення системних зв'язків кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси, цивільний та цивільно-процесуальний). Слід уникати кодифікації вузьких сфер однорідних суспільних відносин, де об'єктивним та обґрунтованим є використання звичайного закону. Саме ці та інші чинники зумовлюють посилення впливу юридичної науки на процес систематизації норм права загалом та кодифікації зокрема.

Цікавою в означеному доктринальному контексті є думка Є. Харитонова та О. Харитонової щодо «насичення» та розуміння терміна «рекодифікація». Вони зазначають, що процеси, пов'язані з кодифікацією, а тим більше – рекодифікацією завжди супроводжувалися дискусіями, зумовленими тим, що частина суспільства залишалася відданою колишнім цінностям, тоді як інша готова була сприйняти цінності оновлені [3].

Висновки. Підводячи певні підсумки, хочемо зауважити, що на наш погляд, сучасне наукове «освоєння» кодифікації як процесу потребує вирішення таких завдань:

А) вивчення співвідношення об'єктивних та суб'єктивних факторів при проведенні кодифікаційних робіт;

Б) групування статичних та динамічних факторів, необхідних для нормативного упорядкування суспільних відносин;

В) виокремлення функцій кодифікації, зокрема, інтегративну, дефектологічну (усунення дефектів попереднього законодавства), системоутворюючу, стабілізуючу, оптимізуючу тощо.

Крім того, проводячи кодифікаційні роботи, завжди необхідне чітке розуміння мети – досягнення більш високого рівня (порівняно з існуючим) правової визначеності, як змісту, так і форми законодавства. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: реалії та перспективи. Віче. 2012. № 11. С. 33-36.
2. Антоненко В. О. Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел // Форум права – рецензоване електронне наукове фахове видання. 2009. № 3. С. 35-42. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_7/
3. Харитонов Є. О, Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова. – Одеса: Фенікс 2019. С. 126-127.

КОДИФІКАЦІЯ: КЛАСИЧНІ УЯВЛЕННЯ ТА НОВІТНІ ПІДХОДИ

Н. М. Оніщенко

Стаття присвячена сучасному розумінню категорії кодифікація (рекодифікація) та розгляду їх сутнісного наповнення, окремий вектор складає характеристика видів та різновидів кодифікації а також завданню, що стоять перед науковцями в означеній площині

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2019.

CODIFICATION: CLASSIC IDEAS AND NEW APPROACHES

N. M. Onishchenko

The article is devoted to the modern understanding of the category of codification (recodification) and consideration of their substantive content, a separate vector is a description of the types and varieties of codification, as well as the tasks facing scientists in the specified plane.

Received: 10.10.2019.

DOI: 10.36035/2312-1831-10-10-32-36